

KULTURVÄRDEN

FRUKTBAR ÅTERKOMST
1800-talets trädgård i ny form

TÅLMODIGT HANTVERK
Så räddas måleriet på Skokloster

FRÅN FÅHUS TILL MAGASIN
En stadig del av kulturarvet

K

BANBRYTANDE ARKITEKTUR
Fyra byggnader i en klass för sig

OFFER I VADSTENA KLOSTER
Fristad för sårade soldater

GYLLENSTIERNAS SORTI
Överlevde Stockholms blodbad

Spirande

VÄXTPALATS

LJUSTERAPI

NÄR DAGARNA är korta och hela landet står still är vi tacksamma för att vi kan bidra med fakta och kuriosa kring kultur- och naturarv. Ni är många som hör av er och berättar att Kulturvärden är uppskattad. Ett stort tack för det!

Det här numret är en blandning av högt och lågt, stort och smått. Vi tar oss till Roma kungsgård och tittar på trädgårdsrestaurering, besöker Botanhuset i Frescati för att se de egenartade lokalerna före en mycket välkommen renovering. På Tessinska palatset trimmas en ny fasadbelysning in och vi visar det preliminära resultatet. Vi besöker också Skoklosters slott, där färgflagor fästs på plats och ger en bättre helhetsupplevelse. Dessutom berättar vi om 1900-talets kulturfastigheter och får en genomgång av den svenska ladans betydelse.

Ingen har väl undgått att det är 500 år sedan Stockholms blodbad skakade om det som ännu inte var dagens Sverige? En kvinna i maktens centrum, som fick behålla huvudet, var Kristina Nilsdotter Gyllenstierna. Anekdoten är berättad ur hennes perspektiv.

Nu står julen snart för dörren och vår generaldirektör avrundar det här numret med en julhälsning till er alla. Även vi i redaktionen tänder ett ljus och ber att få önska

En god jul och ett gott nytt år!

MIA FERNLUND
chefredaktör

FOTO JEANNETTE HÄGGLUND

Ny modell för grön infrastruktur

FOTO SFV

Statens fastighetsverk inför en unik modell för grön infrastruktur för att prioritera skötselmetoder och hänsyn i skogsbruket. Vad är syftet med denna modell, fastighetsdirektör Jan Olov Westerberg?

– Statens fastighetsverk är en av Sveriges största markägare. 2018 fick vi regeringsuppdraget att upprätta handlingsplaner för den gröna infrastrukturen i skogsmarken och att vidareutveckla insatser för hyggesfritt skogsbruk.

Vad är grön infrastruktur?

– Grön infrastruktur innebär att de arter som lever i skogen ska ha livsmiljöer och kunna sprida sig i landskapet. I praktiskt skogsbruk där man oftast jobbar med åtgärder för enskilda bestånd kan det vara svårt att överblicka och värdera effekterna på landskapsnivå. SFV:s nya verktyg möjliggör planering av skogsbruket så att det bättre stödjer den gröna infrastrukturen och i förlängningen den biologiska mångfalden som är viktig för att vi ska kunna bibehålla fungerande ekosystem.

Och vad innebär den nya modellen?

– Med hjälp av avancerade analyser med stöd av Geografiskt informationssystem (GIS) har vi skapat ett verktyg för prioritering av naturhänsyn på landskapsnivå. Skogsbestånden klassificeras utifrån sitt värde för den gröna infrastrukturen, vilket ger skogvaktarna möjlighet att planera naturhänsyn och hyggesfria åtgärder till de områden i landskapet där de gör störst nytta.

MIA FERNLUND

KULTURVÄRDEN NUMMER 4, 2020

Statens fastighetsverk ger ut Kulturvärden fyra gånger per år för att du ska få kunskap om Sveriges kulturarv. SFV:s uppgift är att se till att fastigheternas själ och karaktär lever och bevaras till kommande generationer. Genom staten är du delägare, tillsammans med tio miljoner andra svenskar.

Ansvarig utgivare

Dan Svanell

Chefredaktör Mia Fernlund

Redaktionell produktion

Springtime-Intellecta

Redaktör Johan Wickström

Art Director Sara Bidö

Korrektur Helena Walldow

Texter Anders Bodin, Åsa Carlberg, Mia Fernlund,

David Grossman, Elisabeth Hesseborn, Lena Olofsson,

Erik Petersson, Maria Ugglå,

Johan Wickström

Foto Anders Bodin, Melker Dahlstrand, Anders Franzén,

Anders Fredriksén, Anders Glassel, Ulrika Gräns, Mattias

Hedberg Ek, Jacob Hidemark,

Urban Jörén, Erik Lernestål,

Åke E:son Lindman, Kai Püppo,

Light Bureau, Jens Mohr,

Peter Nordahl, Björn Norman,

Frida Stjernqvist, Stockholms

malerikonservering, Malin

Valuskova, Vänersborgs

museum

Illustration Veronica Ballart

Lilja, Sven Malmberg

Repro Turbin

Tryckeri Norra Skåne Offset

www.sfv.se

issn 1104-845x

Omslaget Trappdetalj

i Botanhuset i Stockholm

Foto: Urban Jörén

Kontakta oss

Kundservice www.kulturvarden.prenservice.se eller 08-522 183 52

Redaktionen kulturvarden@sfv.se eller 010-478 70 00

Postadress Kulturvärden, Box 2263, 103 16 Stockholm

FOTO URBAN JÖRÉN

6

BÄTTRE KLIMAT FÖR SAMLINGARNA
Nu får de trångbodda växterna mer plats i Botanhuset

FOTO FRIDA STJERNQVIST OCH MALIN VALISKÖVA

14

DET ROBUSTA KULTURARVET
De svenska ladorna fyller landskapet med mening och funktion

FOTO STOCKHOLMS MÅLERIKONSERVERING

22

RÄDDADE ILLUSIONER
Bevarad patina på Skoklosters slott

FOTO ÅKE ESON LINDMÄN

28

ARKITEKTUR FÖR ALLA SINNEN
Fyra arkitektoniska storverk från 1990-talet

BILDEN 5
Nya perspektiv på Tessinska palatset

ROMA I 2
Kungsgårdens odlingar i ny form

ANEKDOTEN 20
Makthavaren som undkom blodbadet

ULRIKSDAL 26
Lustgård och festplats för drottning Kristina

VADSTENA 34
Nunnklostret som blev krigsmanshus

FOTO SFV/ULRIKA GRÄNS

Spännande fynd i vallarna

UNDER HÖSTEN har Statens fastighetsverk undersökt vallarna vid Nyköpingshus för att få kunskap om skicket på kasematterna, det vill säga de underjordiska försvarsrum som användes för stridsposition eller som förråd. I samband med en provborrning gjordes en spännande upptäckt. Knappt tre meter ner under vallytan tog borren stopp.

Efter en närmare analys visade det sig att stoppet orsakats av ett tegelvalv. Teglet låg i tre lager med mellanliggande bruk. Troligtvis tillhör teglet tidigare kasematter som man inte känt till innan.

– Vi hade förstått att det skulle kunna finnas oåtkomliga och delvis igenfyllda kasematter. Samtidigt känns det naturligtvis både stort och spännande när det visar sig stämma, att hitta en kasematt som troligen är från Gustav Vasas tid, säger Ulrika Gräns, teknisk förvaltare vid Statens fastighetsverk.

FOTO STEFAN LARSSON

OVÄNTAD UPPTÄCKT I KUNGSHUSET

I SAMBAND med Statens fastighetsverks ombyggnad av Kungshuset i Lund har ett unikt arkeologiskt fynd gjorts. Det är lämningar från ett golv, äldre än 1500-tal, som påträffats på 1–1,5 meters djup. Fyndet berättar en spännande historia om Lund, som blev danskt ärkebiskopssäte redan under tidigt 1100-tal. Syftet med projektet är att förbättra tillgängligheten till och i Kungshuset. Där fyndet gjorts skulle en hiss ha placerats, men nu undersöker SFV andra tekniska lösningar så att fynden kan bevaras.

SVERIGES BÄSTA FASADRENOVERING

KRISTIANSTADS residens vann Årets fasad 2020, byggbranschens stora pris för Sveriges bästa fasadrenovering. "Årets vinnare visar hur avgörande det blir med ansvarsfulla, engagerade och kompetenta projektteam för att nå ett slutresultat av yttersta klass. Detaljarbete, utförandenivå och känsla för en byggnads ursprung har lagt grunden för framgången", skriver juryn i motiveringen. Bakom Årets fasad står branschföreningen Mur & Putsföretagen. Tävlingen uppmärksammar byggande som bidrar till vackra, intressanta, spännande och hållbara hus.

FOTO MARTIN HEDBERG EK, FOJAB

KULTURVÄRDEN UNDER GRANEN

VAD GER MAN till den som har allt? Årets julklapp 2020 är, enligt HUI Research, stormköket. Det låter som en passande gåva i pandemitider. Men komplettera gärna med en njutbar bildningsgåva och ge din vän en prenumeration på Kulturvärden, vilket inkluderar fyra innehållsrika nummer. Den går också hem i dessa tider då vi ska sitta hemma och ta det lugnt.

Du tecknar den antingen på kulturvarden.prenservice.se eller via Kulturvärdens kundservice på 08-522 183 52.

PHOTO KAI PIIPPO, LIGHT MUSEAU

Palats i nytt skimmer

SEDAN 2019 HAR SFV i omgångar renoverat Tessinska palatsets innergård. Ett arbete som inneburit att skadad fasadsten i första hand har lagats och i mindre utsträckning bytts ut. De lagade ytorna har därefter målats med linoljefärg. I somras var det perspektivfasaden mot norr som togs om hand, en fasad med mycket rik sten- och putsarkitektur. Under hösten har SFV, tillsammans med ljusdesignern Kai Piippo, arbetat vidare för att förbättra perspektivfasadens belysning.

- Vi har haft fasadbelysning här tidigare men de här armaturerna ger inte bara ett vackert ljus utan

är också energieffektiva. De arbetar med olika ljusstyrkor och färgtemperaturer på ljuset. Resultatet blir en subtilare belysning som förstärker fasadens plasticitet och perspektivets djup, säger Olle Reinson, teknisk förvaltare vid SFV.

De fina effekterna får man genom att belysa den främre fasadytan med ett mellankallt ljus medan perspektivets kolonnader får ett något varmare ljus som avslutas med ett kallare ljus bakom Gustav III:s byst. Allt i relativt nedskruvad ljusintensitet så att fasadens arkitektur med dess detaljer lyfts fram på ett nytt sätt.
ÅSA CARLBERG

Det gamla mossherbariet i Botan, där de platsbyggda skåpen längs väggarna var fulla med växtmaterial. På golvet stod även samlingskåp tätt. En trång arbetsmiljö som ska förbättras med ombyggnationen.

SAMLINGAR *med* VÄXT

Botanhuset med sina enorma samlingar av växtmaterial har under många år brottats med trånga utrymmen och en bristfällig arbetsmiljö. Nu påbörjas en varsam renovering av det vackra jugendhuset i barockstil som är en del av Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm.

••
VÄRK

TEXT David Grossman FOTO Urban Jörén

När Naturhistoriska riksmuseet och Botaniska museet står klart 1916 och alla samlingar av djur och växtmaterial flyttats in i de nya byggnaderna konstaterar den botaniska avdelningens chef, Carl Lindman, att det är ont om utrymme i Botanhuset, och det trots att man ställt skåpen tätt, på vissa ställen med bara en knapp meters gångyta mellan raderna. "Det är högst sannolikt att det blir den botaniska avdelningen, som först av alla måste utvidgas genom tillbyggnad av nya salar", skriver Lindman i sina anteckningar.

NU BLEV DET ingen tillbyggnad. Men lite mer än hundra år efter invigningen är det dags för en rejäl upprustning av Botanhuset eller Botan som är det mer informella namnet. Museidelen lades ner på 1970-talet och verksamheten är idag endast samlingar och forskning.

– Jag är så glad att vi äntligen får denna förändring, säger Mia Ehn, som är intendent och tillförordnad enhetschef för Botan. Hon har brottats med uppgiften att härbärgera den botaniska samlingen som hela tiden fyllts på samtidigt som arbetsmiljön ska vara god för de 25 fast anställda i huset.

– Det är ett fantastiskt vackert hus men bristerna är stora, vilket frestat på vår hälsa och även påverkat samlingarna på ett negativt sätt. Vi har bland

annat haft stora problem med museiängrar, en insekt som trivs och frodas i växtmaterial. Nyinsamlade växter är riktiga godsaker och kan bli till pulver om man inte skyddar med till exempel klimatanpassningar och täta herbarieskåp. De äter upp våra skatter om vi inte gör något, säger Mia Ehn.

NÄR KULTURVÄRDEN BESÖKER Botan inför renoveringen har i princip all inredning lyfts ut, en hantverkare skruvar ner en målning av Erik Hesselberg som täcker långsidan av en vägg i det Regnellska herbariet. Där var det en gång utställningshall med exotiska lianer och palmer, men som de andra utställnings-salarna på bottenvåningen har de fått fungera som samlingsrum för alla växter.

Sammanlagt finns fyra och en halv miljon föremål i Botans samlingar. Läger man alla herbarieark på hög skulle stapeln nå åtta kilometer upp i luften. De botaniska samlingarna, som består av fröväxter, spörväxter, mossor, lavar, alger och svampar, representerar väl mångfalden i växtvärlden.

– Med hjälp av denna viktiga samling kan vi bedriva forskning i världsklass. Vår uppgift är att studera växt- och svampvärldens mångfald och släktskaps samband för att förstå hur allt hänger ihop ute i naturen, säger Mia Ehn.

På golven i några av de tomställda rummen syns tydligt märken efter herbarieskåpen som visar hur tätt de stod. Kvar är än

Anders Hansson, lokalansvarig, och Mia Ehn, tillförordnad enhetschef för Botan är glada över upprustningen.

*»Det är ett fantastiskt vackert hus men
bristerna är stora vilket frestat på vår hälsa och även
påverkat samlingarna på ett negativt sätt.«*

---

*Botanhuset ligger söder om Naturhistoriska riksmuseets huvud-
byggnad, lite undanskymt. Men den monumentala arkitekturen är
densamma. Framför byggnaden står Vegamonumentet som restes till
minne av Adolf Erik Nordenskiölds expedition 1878–1880 genom
Nordostpassagen, sjövägen norr om Europa och Asien.*

Trapphuset mitt i byggnaden med steg i kalksten och ett konstfullt smitt räcke. Väggfärgen kommer när det står klart att återgå till en blå nyans – allt målat med linoljefärg.

så länge platsbyggda skåp i trä som har antikvariskt värde, men där flertalet ändå kommer att avlägsnas för att ge plats för moderna skåp som är funktionella.

– Som med många liknande ombyggnationer i äldre byggnadsminnesmärkta hus handlar det om att hitta en bra balans mellan bevarande och funktionalitet, säger Maria Lundkvist, projektledare på Statens fastighetsverk som äger och förvaltar Botanhuset.

Hon påpekar att det är en unik byggnad där samma verksamhet pågått i över hundra år. Planen är att gå varsamt fram och inte göra så stora förändringar. Rumsindelningen med kontor på ena halvan och samlingarna på den andra blir kvar. Ett nytt effektivt ventilationssystem ska monteras och alla övriga tekniska installationer är uttjänta och ska bytas ut.

DET PAMPIGA TRAPPHUSET mitt i byggnaden med trappsteg i kalksten får ett rejält ansiktslyft. En hiss som monterades in på 90-talet ska bort, vilket ger tillbaka luftigheten i konstruktionen. Ny färgsättning ska återskapa den ursprungliga karaktären. Konservatorer har skrapat bort lager efter lager

och hittat ursprungsfärgen som Maria Lundkvist karakteriserar som babyblå.

– Fast det blir en mer blågrå ton som arkitekterna fastnade för. I övriga utrymmen ska färgerna följa jordskalan med matt grönt och gult – toner som passar bra till verksamheten här, säger Maria Lundkvist.

Alla som gjort en större flytt vet hur extremt jobbigt det är att montera ner och packa ihop bohag. För personalen på Botan har proceduren tagit runt ett och ett halvt år. – Vi har fyllt 2 600 lastpallar med 48 000 kartonger som nu förvaras i ett lager i södra Stockholm. Varenda pall och låda har en streckkod så att vi vet var sakerna hör hemma, säger Anders Hansson, lokalansvarig på Naturhistoriska riksmuseet.

Systematik är förstås a och o i en så stor samling och det går inte att packa för hårt. På samma sätt som bibliotek förbereder sig på att nya titlar kommer in och hamnar på rätt plats i

FOTO: VÄNERSBORGS MUSEUM

MONUMENTAL BYGGNAD I VETENSKAPSSTADEN

Naturhistoriska riksmuseet byggdes i Frescati 1907–1916, då som en del av det man kallade Vetenskapsstaden. Institutioner som Skoghögskolan, Veterinärinstitutet och Lantbruksakademien låg redan där. Planen var att även bygga ett etnografiskt museum som en flygel till Botanhuset och sedan fortsätta att skapa ett akademiskt centrum i området.

Nu blev det inte riktigt så, flera högskolor och vetenskapliga institutioner tillkom i stället på och runt Observatoriekullen i Vasastaden. Men när Stockholms universitet byggdes söder om Naturhistoriska riksmuseet kan man säga att ursprungsplanen till del viss del blev uppfylld.

Uppdraget att rita byggnaderna gick till Axel Anderberg. Han hade tidigare färdigställt Operahuset vid Gustaf Adolfs torg och byggnadskommittén ansåg att Anderbergs glamourösa stil passade uppgiften.

Byggnaderna skulle upplevas mer monumentalt än vanlig jugend och arkitekturen knyter an till historisk ”karolinsk barock”, som stöptes om i en modern geometriskt uppbyggd jugendstil.

Utmärkande är stora höga fönster för att ge bra med ljus och tornen som endast har arkitektoniskt ändamål, de är tomma på innehåll. Bygget som till stor del pågick under första världskriget använde enbart svenskt byggmaterial: tegelsten från Helsingborg, svartglaserat taktegel från Sala och granit från Roslagen.

År 1935 blev Naturhistoriska riksmuseet och Botanhuset klassat som statligt byggnadsminne.

En stor del av samlingarna i Botan är det nordiska herbariet med mer än 1 miljon pressade växter, vilka insamlats sedan 1700-talets senare hälft, bland annat av Carl von Linné.

alfabetet så måste även ett herbarium ha sina marginaler.

– Får vi in en ny maskros kan den inte ligga bland olika timotejsorter bara för att det är plats där, den ska in med andra i maskrossläktet, säger Anders Hansson.

En samling, hur stor den än är, blir aldrig fullkomlig eftersom det hela tiden berikas. På Botan får man in mycket material från privatpersoner, det kan vara anhöriga som lämnar in ett skolherbarium som de fått i arv. Dessutom pågår hela tiden ett utbyte mellan olika herbarier över hela världen.

Om allt går enligt plan ska ombyggnationen vara klar om 18 månader, och därefter påbörjas det mödosamma arbetet att återställa samlingarna. Förhoppningsvis någon gång i början av 2023 kan verksamheten starta som vanligt igen.

– Vi längtar efter dagen vi får flytta in. Visst hade det kanske gått fortare att flytta in i ett annat nytt hus men för oss är känslan stark till byggnaden. Det hade känts konstigt att vara någon annanstans, säger Mia Ehn. *

– Botan var redan från början ett högteknologiskt bygge med armerade bjälklag, säger Maria Lundkvist. Här visar hon fackverk i taken som alla har numrerade timmer.

Återskapad TRÄDGÅRD

Roma kloster byggdes av cisterciensermunkar på 1100-talet. Troligtvis anlade de tidigt trädgårdar intill klostret. Nu återskapas delar av den trädgård som fanns vid Roma kungsgård på 1800-talet.

TEXT Mia Fernlund FOTO SFV/Anders Glassel

ROMA KUNGSGÅRD, mitt på Gotland, har varit en viktig mötesplats ända sedan vikingatiden och är fortfarande en betydelsefull plats för gotlänningarna. På 1800-talet fanns en trädgårdsanläggning med gångar, odlingskvarter, fruktträdgård och en romantisk park. Den rekonstrueras nu utifrån gamla kartor, georadar och spår i växtligheten.

– Vi började 2016 med att fälla träd som på 1960-talet ersatte en fruktträdgård med över hundra träd. Förra året återskapades en medeltida grusgång, berättar Anders Glassel, kulturarvsspecialist för landskap och park vid Statens fastighetsverk och projektledare för parkrestaureringen.

– Det föll väl ut och nu har vi haft ett par fantastiska arbetsdagar tillsammans med Region Gotland som är vår markskötselentreprenör.

En del av den nyanlagda trädgården kommer att användas en tid framöver som plantskola.

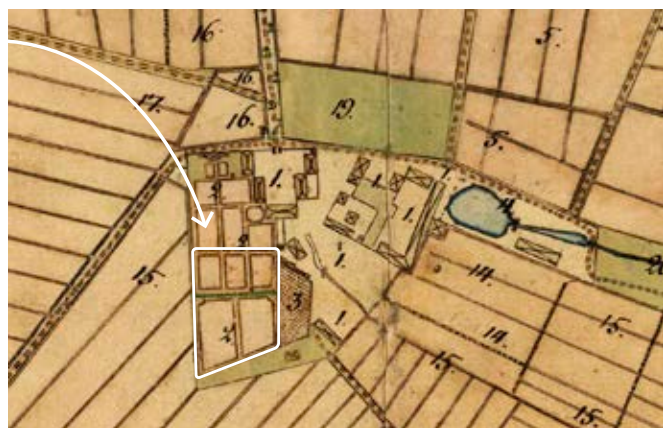
– Vi har odlat rotskott kring parklindarna vid klosterruinen. De får nu växa till sig och ska sedan planteras ut i Kyrkallén. Bredvid plantskolan planerar vi att plantera fruktträd och när plantskolan har avvecklats kommer fler fruktträd att planteras så som det såg ut på 1950-talet.

Arbetet med trädgården är planerat att fortgå över flera år och utförs i mån av tid och budgeterade medel.

– Det är en långsiktig plan, men eftersom vi är en myndighet läggs budgeten för ett år i taget. Klart är att den restaurerade trädgården kommer att bli ett lyft för Roma som besöksmål, säger Lars-Erik Berglund, förvaltare vid Statens fastighetsverk. *

Karta till höger
På kartan från 1815 syns området som nu restaureras. Även en karta från 1938 används som underlag.

Bild nedan
Trädgårdsmästarna bygger plantskola för lindarna och förbereder för fruktträdgården som planteras nästföljande år.

Bild till vänster

Matjorden i gångarna läggs upp i odlingsbäddar. En del av bäddarna blir en örtagård. I gångarna läggs markduk och grus.

Bild ovan

Nyskördade rotskott av parklind som fått växa till sig vid lindarna i kloster-ruinen. De ska nu ställas i plantskolan som förbereds i bilden till vänster.

Bild till höger

I den medeltida gången återskapas en häck. Ursprunget var almar, men på grund av almsjukan ersätts de med parklindar.

FOTO SEV/MIA FERNLUND

Det är lätt att tro att Statens fastighetsverk bara förvaltar slott och stora institutioner. Men SFV ansvarar även för hundratals ladugårdar, magasin och andra ekonomibyggnader. Även dessa utgör en viktig del av vårt kulturarv.

TEXT Anders Bodin FOTO Frida Stjernqvist och Malin Valuskova

Den
SVENSKA

*Hjälmsults kungsgård,
Skåne. Gamla mejeriet.*

LADAN

Det svenska jordbrukslandskapet rullar ut sig från tågönstret. Klungor av manbyggnader och ekonomibyggnader: ladugårdar, lador, lider och magasin. Till utlänningars förundran nästan alltid faluröda, åtminstone norr om Skåne. Byggnaderna accentuerar topografin. Efter intensiva dagar för vårbruk och skörd är det annars stilla och till synes öde. En minskande andel av husen används. Varje snörök vinter knäcks takstolar och väggar. Vi har alla sett det.

Många ekonomibyggnader saknar idag användning och hotas av rivning och förfall. De utgör naturligtvis en viktig del av vårt

kulturarv och berättar om hur livet gestaltat sig på gårdarna i äldre tid med självhushåll, jordbruk och djurhållning. Byggnaderna visar också lokala byggnadstraditioner och särdrag. Det är en viktig del av vårt kulturlandskap. Denna byggnadskultur är en del av vår arkitekturhistoria. I återkommande vågor har den inspirerat arkitekter för blandningen av saklighet och funktionalitet samt inte minst sin skönhet.

STATENS FASTIGHETSVERK ansvarar för hundratals, kanske tusentals – ingen har räknat – av denna nästan anonyma del av vår arkitektur. Några ingår i statliga byggnadsminnen. Andra är ”kulturhistoriskt skyddsvärda” miljöer och byggnader. De har alla lagligt skydd.

Ekonomibyggnader är inte helt lätta att

Magasin med vagnslider och en ladugård med loge. Kungsbergs kungsgård, Södermanland.

I slottens närhet ökade pretentionerna. Brandbod, Strömsholms ridskola, Västmanland.

»Dessa byggnader fyller landskapet med mening och redovisar sin funktion och byggnadsteknik.«

äldersbestämma. De har få rena "stildrag" som annars kan hjälpa oss datera. Många står på äldre grunder. Många är uppförda med hjälp av återanvänt material. Om de nu inte i sin helhet är nedmonterade och flyttade till sina nya platser.

FÖR LANDSBYGDENS byggande ska nog inte betydelsen av de olika skiftesreformerna under 1800-talet överdrivas. Det publicerades en rad mönsterritningar för dessa nya ensamgårdar, och visst följdes de, men det folkligt hantverksmässiga slogs inte ut. Bönderna behöll sin makt över byggandet.

Ofta var magasinerna för spannmål de mest välbyggda husen. Säkrade mot fukt, skadedjur och stöld. Innehållet var gårdens livförsäkring under vintern och nästa säsons utsäde.

ISFV:s förvaltning finns ett 50-tal gårdar som arrenderas ut för lantbruk, till exempel för att föda upp kalvar.

Skickligt och materialsnålt timmermansarbete. Ängslada på Landsberga kungsgård, Uppland.

I det långa perspektivet kan vi se en tydlig förändring från klungor av enfunktionsbyggnader – ett hus för varje funktion – till mer sammansatta, mångfunktionella byggnadskroppar. Själva namnen på byggnaderna blir till en funktionsbeskrivning av livet på ett jordbruk: ladugård, hölada, ängslada, spannmålmagasin, vagnslider. Den så kallade högladugården med djuren i markplan och en stor höskulle ovanför under branta tak slog inte igenom starkt förrän på 1930-talet. En rationell "funktionalistisk" lösning av utfodringen.

EN ANLEDNING TILL att många ladugårdar står utan användning är övergången från att ha djuren i bås, som fram till 1960-talet var det allena rådande, till dagens lösdrift. Här gick produktiviteten och djurvårdsintressena hand i hand för en snabb omställning.

Jag har aldrig uttalat Ladugård som annat än Lagård, så får man också skriva säger ordboken, även om den påpekar att det är "vardagligt språk". Ladugård är dock en uppsvensk benämning. Söderut säger man kostall och analogt: svinstall och hönsstall, för det som för mig är svinstia och hönsstall. Nya funktioner har tillkommit och fått sina funktionsbyggnader: garage, maskinhallar och ensilagesilos.

Vi hittar skyddade och väl underhållna

*God ventilation var nödvändig
för att bevara höet över vintern.
Tuna kungsgård, Östergötland.*

*De brandfarliga
smedjorna förlades
ofta en bit från
gårdsklungan.
Landsberga
kungsgård,
Södermanland.*

ekonomibyggnader kring de kungliga slotten men allra flest finns på våra kungsgårdar. Av de fastigheter som sfv förvaltar intar kungsgårdarna en särställning. Det är sammanhållna kulturmiljöer med både jordbruk, skogsbruk och ofta fiskevatten. Det är helheten av landskapsbild, kultur och natur som ska bevaras och utvecklas marknadsmässigt. På så vis kan kungsgårdarna vara ett allmänt föredöme för all kulturminnesvård. Ett verkligt levande kulturarv.

I bland behövs ny kompletteringsbebyggelse. Övergången till lösdrift har inneburit att nya ladugårdar byggts. Siloanläggningar med stor kapacitet behövs. Vi har också tyvärr varit med om att helt fungerande byggnader förstörts genom brand. Till sin hjälp för dessa krävande byggärenden har sfv:s förvaltning knutit till sig fyra arkitekter med jordbrukets byggnader som specialitet. Jag frågade en av dessa en gång vad den största utmaningen i formgivning var. Hon svarade raskt: Hitta rätt placering i landskapet. Se till att de blir i trä. Och se till att de får branta tak.

När en ny ladugård skulle byggas för Alvastra kungsgård blev både arrendator, sfv och Riksantikvariämbetet helt eniga om var den nya byggnaden borde stå för att hålla ihop landskapsbild. När man sen satte spaden i jorden fann man, under ett tjockt jordlager,

en mycket gammal husgrund just där! Byggförbud på den platsen förstås och nytt, nästan lika bra läge, hittades. Men intressant att forna tiders byggande bönder hade gjort samma platsanalys som vi.

BORTSETT FRÅN dagens praktiska nytta och vad dessa byggnader kan berätta om gångna tider måste vi också kunna lägga rent estetiska aspekter på dessa ladugårdar, lador, lider och magasin. De fyller landskapet med mening. De redovisar sin funktion, sin byggnadsteknik, allt i stark form. Genom sitt lagskydd kommer åtminstone de ekonomibyggnader som är i sfv:s vård att bestå. *

Den norra kungsladan byggdes som oxhus och logelada. Visingsborgs kungsgård, Visingsö, Småland.

Den 7 november 1520 stängs Stockholms slotts portar, mitt i Kristian II:s kröningsfest. Nu börjar Stockholms blodbad. En av huvudpersonerna, Kristina Nilsson dotter Gyllenstierna, undkommer döden. I fångenskapen hinner hon samla sina tankar.

TEXT *Elisabet Hesseborn* ILLUSTRATION *Veronica Ballart Lilja*

Anekdoten: En bön i fångenskapen

I KUNGLIGA BIBLIOTEKETs samlingar finns en liten andaktsbok. Den är dekorerad med en gyllene stjärna på blå botten och bär ägarens initialer – Kristina Nilsson dotter Gyllenstierna. På ett löst blad finns hennes anteckningar, detaljer om de många barnafödslarna: datum, stjärntecken och månens fas vid födseln. Boken är väl läst och tummad.

Kanske var det till denna lilla bok av pergament som Kristina vände intresset de där fruktansvärda dagarna i november 1520. I boken finns en bön för hennes make riksrådet Sten

Sture den yngre, som dött efter strid tidigare samma år. Hans död har inneburit att Kristina tagit över förmyndarskapet för både barnen, slottet och riket. Under flera månader har hon, 26 år gammal och höggravid, hållit stadsportarna stängda för den danske kungens trupper. Inför utsikten om en vinter i fortsatt belägring förhandlar Kristina med Kristian II och blir lovad amnesti för de inblandade.

Så kröns Kristian II i Storkyrkan och därefter bjuds det till fest i tre dagar. Alla är där. I slottets förnämsta sal dukas med

långbord och bänkar. Längs väggarna står väggfasta bänkar och kistor med dynor av sammet och gyllentyg. Gästerna äter, dricker och skrattar till ljudet av gyckel och musik. Stämningen är uppsluppen.

TORS DAGEN DEN 7 november kallas gästerna, fortfarande rusiga, till den stora salen, men sorlet i salen tystnar när ärkebiskopen Gustav Trolle kliver fram. Slottsportarna stängs och förvirringen sprider sig. En viss herr Erik Johansson (Vasa), vars son Gustav sitter hemma på godset Räfsnäs och tjurar, anländer sent och finner porten till slottet stängd. Orolog att missa något viktigt bankar Erik på och blir insläppt. I salen börjar nu den process som gått till historien som Stockholms blodbad där till slut runt 100 personer avrättas. När novembermörkret fallit förs skräckslagna fångar med vakter och facklor till olika delar av slottet för att låsas in över natten.

Vid lunchtid torsdagen den 8 november förs de utpekade männen ut på Stortorget. Biskop Vincent av Skara, borgarna Anders Karlsson och Anders Ruth protesterar högljutt. Men strax ska bödelns hugg falla och biskopens nacke är näst ut. Kristina sitter i sitt fångelse. Hon håller krampaktigt i den lilla andaktsboken och försöker stänga ute de upprörda

rösterna från torget. Avrättningarna fortsätter dagen efter och torget fylls med blod och döda kroppar. I flera dagar blir liken liggande för att sedan brännas.

ENLIGT EN BERÄTTELSE ska kungen ha kallat fram Kristina och erbjudit henne tre alternativ: att bli bränd, dränkt eller levande begravd. Hon undkommer men Kristian II konstaterar att hon nu är ”död för världen”. Ett år blir kvinnorna kvar i fångenskap i Stockholm. Sommaren 1521 förs hon, hennes medfångar och deras barn till Danmark. I denna grupp finns

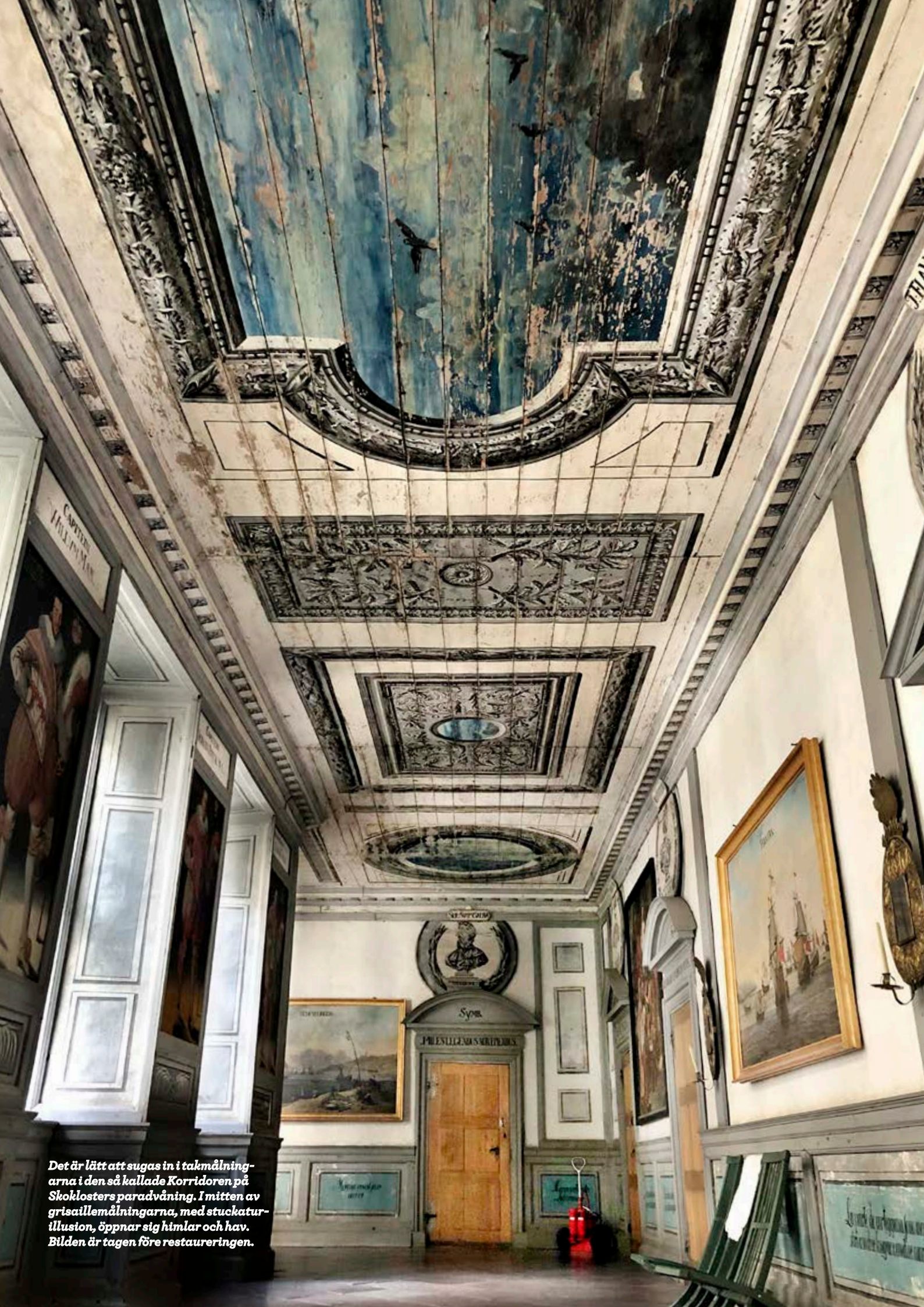
också Kristinas halvsyster Cecilia Mänsdotter, nu änka efter Erik Johansson (Vasa). Många dör i fångenskapen. Kristina fick återvända till Sverige i januari 1524. Då har hennes halvsysters son Gustav Eriksson (Vasa) valts till kung.

Kristinas andaktsbok

berättar att hon brottades med fruktan för döden och säkert grubblar hon på vad hon kunnat göra annorlunda. Hon skriver att hennes ”synder är fler än havets droppar”. I dag skulle vi kanske pratat om det som posttraumatiskt stressyndrom. *

»När novembermörkret fallit
förs skräckslagna fångar med
vakter och facklor till olika delar
av slottet för att låsas in.«

KÄLLOR: *Stockholms blodbad*, Lars Ericsson Wolke. *Stockholms blodbad*, David Lindén. *Sturarna, makten, morden, missdåden*, Bo Eriksson. *Nädig fru Kristinas andaktsbok – möte med en bannlyst kvinnas fromhetsliv*, Jan och Jonas Carlqvist.

Det är lätt att sugas in i takmålningarna i den så kallade Korridoren på Skoklosters paradvåning. I mitten av grisaïllemålningarna, med stuckaturillusion, öppnar sig himlar och hav. Bilden är tagen före restaureringen.

UPPÅT VÄGGARNA

Måleriet på Skoklosters slott har successivt flagnat och blivit slitet. Nu restaureras tak och väggar med subtila metoder och sparsmakad retuschering. Ett tålmodskrävande arbete där målet är att besökaren ska känna patinan i väggarna.

TEXT Johan Wickström FOTO Stockholms målerikonservering

Att kliva in i Skoklosters slott är som att ta ett steg rakt in i 1600-talets stormaktstid. En stor del av miljöerna i detta praktfulla barockslott vid Mälaren är helt intakt. En viktig förbindelselänk i slottsbygget är de så kallade omgångarna som finns på varje plan och som förbinder rumssviten med borggården. Omgångarna är i sig ett slags konstnärliga mästerverk. Och den finaste ligger på plan 1, paradvåningen.

HÄR I DEN så kallade Korridoren kan man blicka upp i taket och njuta av grisaillemåleriet, som ger en illusion av stuckatur och som kombinerats med små öppningar där himlar, fåglar och moln skymtar. Längs sidorna finns ett 70-tal sentenser att begrunda – tänkvärda citat på sju olika språk. Både väggar och tak har dock successivt slitits och färgen har flagnat på många ställen.

Under de senaste 50 åren har det bara gjorts punktinsatser för att åtgärda

måleriet. Det är bakgrunden till det åtgärdsprogram som Statens fastighetsverk genomför sedan ett par år tillbaka. Under året har konservatorer jobbat metodiskt för att restaurera väggar och tak i Korridoren.

– Redan 2015 testade vi restaureringsmetoden på en provyta för att se hur det skulle bli. Målet var att fästa den lösa färgen, men det får inte se helt nytt ut heller. Då tar man bort patinan, säger Kristin Fyrand, konservator på Stockholms målerikonservering.

Carl Fredrik Lindeberg fäster lösa flagor i taket med hjälp av speciallim som penslas på genom ett tunt papper.

METODEN SOM TILLÄMPAS ligger i linje med den restaureringslösning som slottsarkitekten Ove Hidemark valde redan på slutet av 1960-talet då staten tog över slottet: att restaurera med minsta möjliga ingrepp och med hjälp av traditionella metoder och material. Och använda ett minimum av retuschering för att åtgärda bortfall. Historiens patina skulle kännas i väggarna.

Det första steget inleddes i våras med taket, som har varit det stora jobbet. För att fästa färgerna användes ett specialframställt syntetiskt lim som är fukttåligt och inte sväller.

»Det är bättre att gå fram försiktigt med retuscheringar.
Vi ska inte göra mer än nödvändigt.«

– Vi spädde limmet med hälften vatten och penslade på ytan genom ett japanpapper – ett jättetunt och starkt papper gjort på starka fibrer. Då tränger limmet in under flagorna. Sedan avslutade vi med att dutta försiktigt med en wettexduk för att se till att inget lim fanns kvar, säger Kristin Fyrand.

Här ser man skillnaden före och efter restaureringen. Vid sentserna har man i de flesta fall bara åtgärdat ramarna för att få en sammanhållen form. Men patinan ska vara kvar.

sentenser ska få en mer sammanhållen form. Dessutom genomförde vi vissa retuscher, men mycket sparsamt, säger Kristin Fyrand.

Statens fastighetsverk gjorde 2013 en övergripande genomgång som visade att behovet av restaurering var stort.

– Vi gjorde en långsiktig underhållsplan för slottet som vi successivt betar av. Vi började med tak och fönster, och på senare år har vi koncentrerat oss mycket på måleriet som inte har mått så bra, säger Cecilia Wretling, förvaltare på SFV.

Samtidigt är det en balansgång hur mycket som ska åtgärdas.

– Det är bättre att gå fram försiktigt med retuscheringar. Vi ska inte göra mer än nödvändigt. Gör man för mycket går det inte att göra om.

En extra dimension till arbetet var att det finns två skikt med limfärg i taket. De målningar som syns är från 1840-talet då en ganska omfattande interiör restaurering genomfördes, men målningarna därunder är i princip desamma men med

lite andra kulörer. Syftet för dåtidens dekormålare var att ytterligare förstärka 1600-talets barockkänsla, vilket låg i tiden.

– Att det är två skikt påverkar inte hur vi jobbar. Limmet vi använder tränger in i hålrum och på så sätt fäster vi lösa skikt. Den underliggande färgen är även den målad med limfärg.

ATT STÅ UPPRÄTT på en ställning vid taket är ett krävande och ansträngande arbete. Därför varvade konservatorerna med att åtgärda väggarna, inklusive dörröverstycken och sentenser.

– Det var inte lika mycket lös färg på dem. Här har vi egentligen bara åtgärdat ramarna runt för att figurer och

UNDER DE SENASTE åren har SFV bland annat restaurerat taken i Biblioteksvåningen och balusterdockorna i båda trapphusen. Och nu är även Korridoren i fin form, men inte hela längan än så länge. I första omgången har två tredjedelar av de 340 kvadratmetrarna åtgärdats.

– Nu inväntar vi nya medel så att vi kan fortsätta. Hur mycket vi gör beror på budgettilldelningen, den varierar från år till år, konstaterar Cecilia Wretling.

Arbetet kommer att fortsätta länge än. Det praktfulla slottet har totalt 77 rum, vart och ett med sina speciella behov och utmaningar. Hugade konservatorer lär således ha mycket att göra framöver. *

"Hans Excellens sovchamber" med sängklädsel av siden försedd med silverpaljetter. Tapeterna av ull och silke med jaktmotiv vävdes i Maximilian van der Guchts verkstad i holländska Delft på 1650-talet. Nils Eriksson, som arbetat för Wrangel i Pommern, gjorde stucktaket med hans monogram och troféer.

Wrangels praktfulla barockinteriörer

Skoklosters slott innehåller några av de mest välbevarade interiörerna från den svenska stormaktstiden.

TEXT *Lena Olofsson* FOTO *Erik Lernestål*

NÄR CARL GUSTAF Wrangel dog 1676 återstod fortfarande en del arbete på Skoklosters slott. I den 325 kvadratmeter stora bankettsalen avbröts arbetet abrupt. Här ligger de ohyvlade furubräderna kvar på golvet och murstocken står utan öppen spis.

Men i större delen av slottet hade inredningen börjat ta form. Slottet började inredas så fort de tre första längorna stod under tak 1658. Makarna Wrangels paradvåning placerades på sjösidan en trappa upp. När de besökte slottet 1664 var den bayerske kalksnidaren Hans Zauch klar med stuckaturen i "dageliga matsalen", eller Kungssalen. I takets hörn syntes symbolerna för de fyra kända världsdelarna: Amerika, Asien, Afrika och Europa.

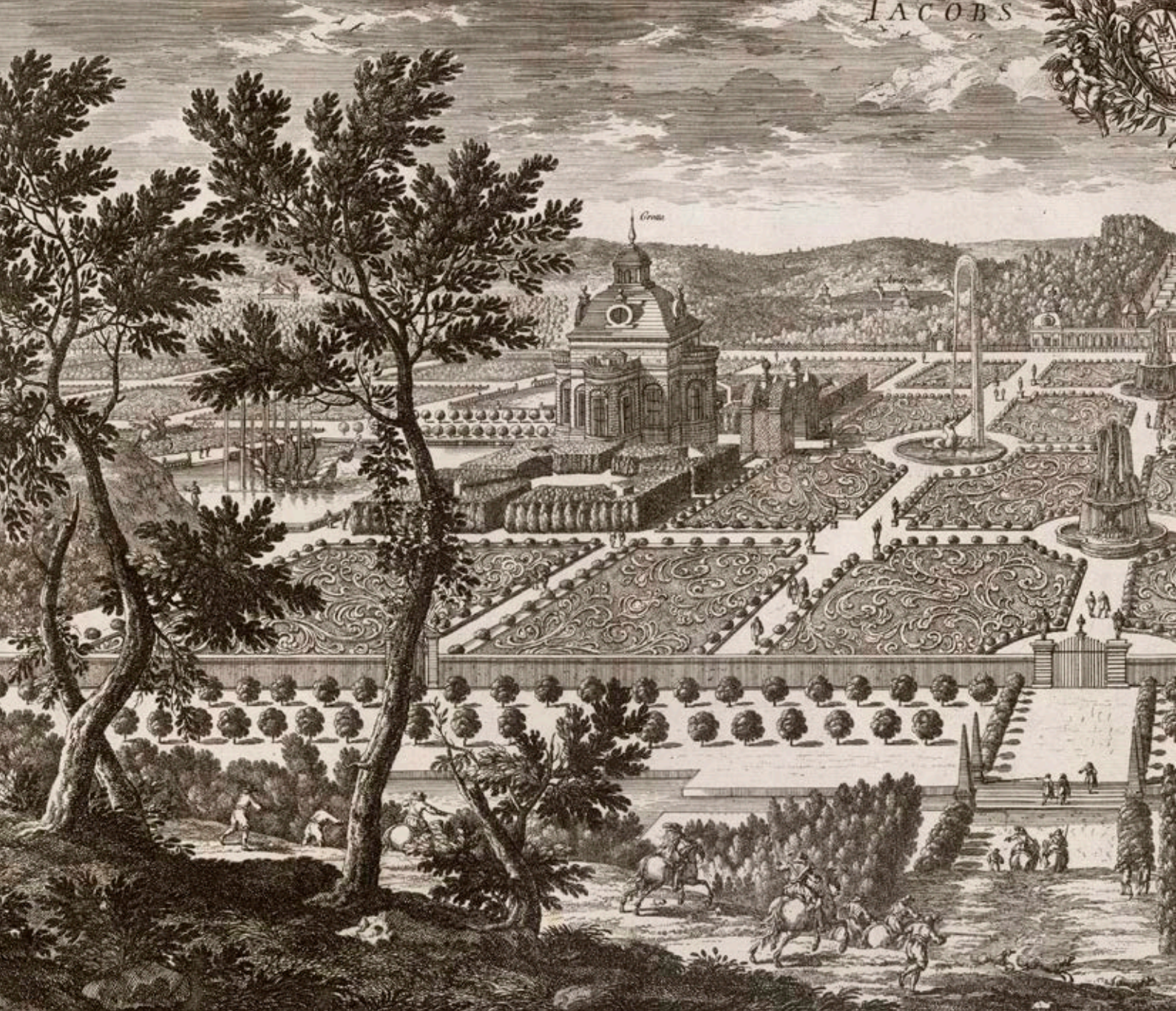
På var sin sida om matsalen inreddes grevens och grevinnans sviter. I deras respektive sängkammare kläddes vägarna med det mest exklusiva som fanns – vävda tapeter med bildmotiv – i grevinnans med blomster- och fruktsamhetsmotiv. Angränsande gemak och matsalen försågs med gyllenlädertapeter, sprakande av färger, och med motiv som snäckor och tulpaner.

GREVPARET WRANGEL valde med omsorg vilka möbler och samlingar de skulle föra till Skokloster. Slottet skulle framstå som släktens uråldriga stamsäte, men även spegla deras bildning och intresse för vetenskap, konst, litteratur och nyheter. Till biblioteket på fjärde

våningen förde de omkring 2 500 böcker. När Brahes och Bielkes samlingar tillkom ökade antalet böcker till nära 19 000.

RUSTKAMMAREN VAR av särskilt stor betydelse för Wrangel. I sitt testamente skrev han att den skulle förbli på Skokloster i evig tid. Här visade krigsherren upp sina samlingar av rustningar, vapen, men även dyrbara lås, uppstoppade exotiska djur och etnografiska rariteter.

En aristokrat som Wrangel skulle även behärska svarvkonsten och kunna uppvisa en stor verktygssamling. Wrangel köpte nya verktyg från Holland och inrättade sin svarvkammare på fjärde våningen, men sedan dess har den flyttats ner en våning.

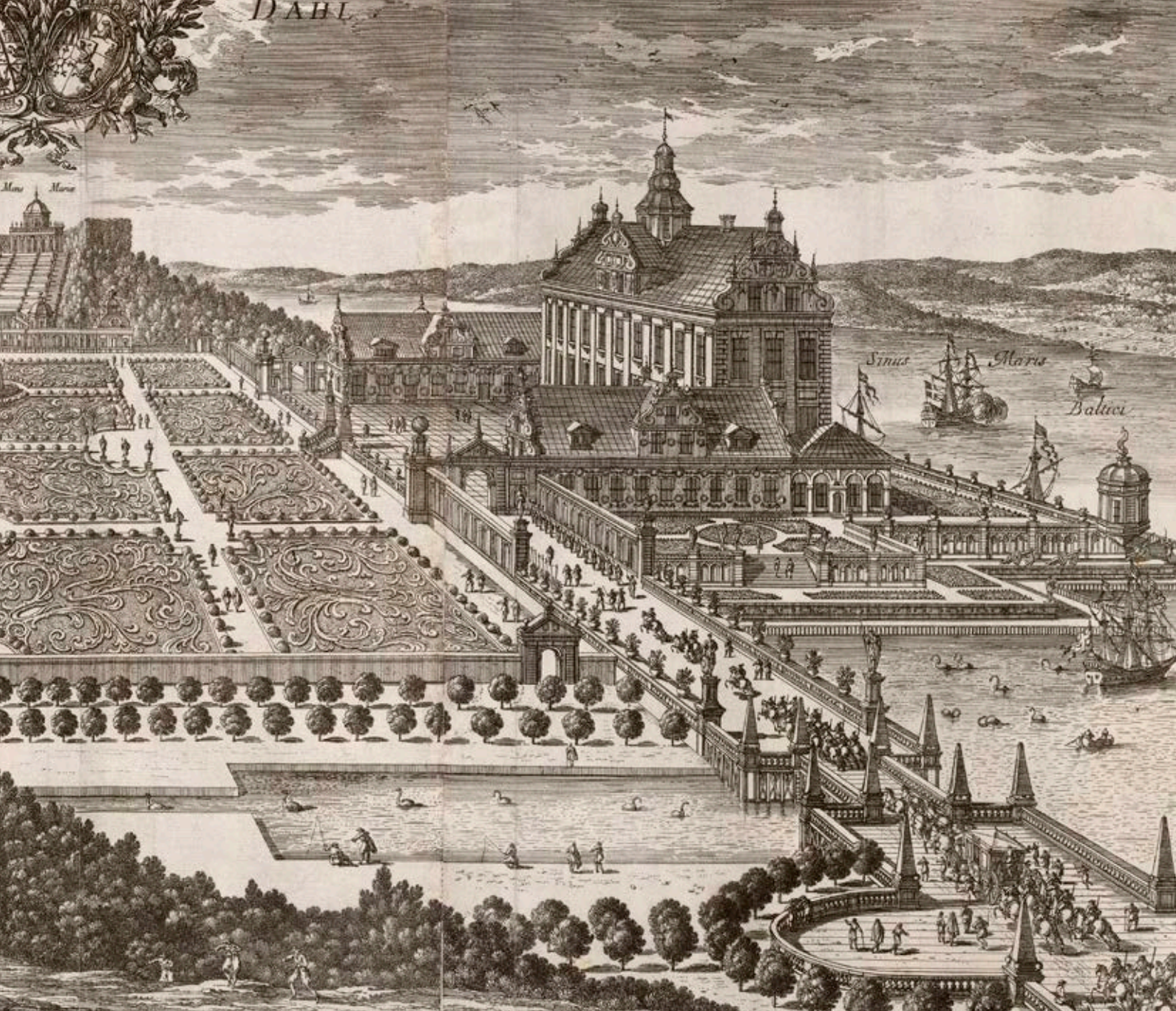

KRISTINAS FAVORITSLOTT

Drottning Kristina är en av huvudpersonerna i höstens tv-serie Drottningarna. Hennes storslagna kröningståg i oktober 1650 startade i Jakobsdals slott, nuvarande Ulriksdal.

TEXT *Elisabet Hesseborn* GRAVYR *Adam Perelle/Suecia antiqua et hodierna*

AV GAMMAL HÄVD kröntes Sveriges kungar i Uppsala – men Gustav II Adolfs dotter Kristina är annorlunda. Hon är den sista egentliga Vasaregenten, men till skillnad från sina föregångare tillträder hon en europeisk stormakt. Stockholm är helt enkelt en bättre scen för utländska furstar.

Jakob de la Gardies och Ebba Brahes nya lantslott Jakobsdal – numera Ulriksdal – är den perfekta starten för kröningsfestligheterna. Kristina känner sig hemma här och har ett särskilt gott öga till äldsta sonen Magnus.

På bilden från 1670-talet ser du hur slottet och dess lustgård tog sig ut. Paviljongen till vänster i bilden innehåller en grotta fylld av snäckor och porlande vatten. På andra våningen ligger en festsal med påkostad inredning och uppe på kullen, i mitten av bilden, en festplats där drottningen själv ibland spelar jaktens gudinna, Diana.

Maskerader var vanliga men för Kristina är

identitetsbyten inte bara en lek. Hon överskrider gränser mellan kvinnligt–manligt, regent–undersäte, protestant–katolik, nationellt–internationellt. Som enda barnet uppfostrades hon som regent – inte som kvinna.

Den 17 oktober 1650 sätts den specialbeställda vagnen i rörelse från Jakobsdal, dragen av sex vita hästar. Kröningståget som sakta ringlar sig ända in till slottet Tre Kronor är fyllt av exotiska upptåg. Kröningen i Storkyrkan den 20 oktober har dock en ödesmättad epilog. Den 6 juni 1654 – 131 år efter att Gustav Vasa valdes till kung – avsade sig Kristina kronan i rikssalen på Uppsala slott. Kort därefter reste hon mot Rom.

På Ulriksdal finns en kopia av kröningsvagnen, men guldbroderierna är original. Paviljongen Grottan revs på 1840-talet men bakom det stora orangeriet kan du än idag ana Dianaskulle (idag Mons Marie). *

DROTTNING KRISTINA
1626–1689

Sin sista natt i Sverige tillbringade Kristina på Halmstad slott. 1655 anlände hon till Rom där hon ligger begravd i Peterskyrkan. Porträtt av David Beck 1650.

MODERNA ARKITEKTUR- PÄRLOR

1990-talet var ett lysande decennium för svensk arkitektur. Här tittar vi närmare på fyra storverk som förvaltas av Statens fastighetsverk. De har en tydlig gemensam hållning och tar sin inspiration ur sin närmiljö.

TEXT *Anders Bodin*

Statens fastighetsverk (sfv) förvaltar de flesta statliga byggnadsminnen, men också byggnader och miljöer som troligen kommer att bli statliga byggnadsminnen i sinom tid.

Det sägs att det är svårt att värdera den nästan samtida arkitekturen. Man var modigare för: Historiska museet, 1943, och Sjöhistoriska museet, 1936, blev båda statliga byggnadsminnen 1949, då bara fem–tio år gamla.

Men de fyra byggnadsverk vi ska titta närmare på tillhör ett avslutat kapitel, så de borde därför inte vara svåra att värdera. Ett dilemma är det som ibland kallats ”arkitekturens trettioårskris”. Det är förra generationens monument. Alla vill väl göra upp med sina föräldrars värderingar? Detta i kombination med att trettio år är den normala

livslängden för tekniska system. Det vill säga att det är dags för ingrepp som kan riskera att skada husen om de görs utan förståelse för deras värden. sfv är högst medvetna om detta och har gjort värdepromprogram för många av sina nyaste fastigheter.

VAD HAR DÅ dessa byggnader gemensamt? Kort uttryckt: det är en arkitektur som vill uttrycka platsens och innehållets särart i kontrast till en anonym och generell arkitektur. De tar sin inspiration ur sin närmiljö och utgår alla från modernismens praktiska tänkande. Det var inget uppror mot det moderna. Dessa byggnader talar till våra sinnen genom sina varma material och doftande målarfärg. Det är en slags ”ism” som vi faktiskt kan ge ett namn: kontextualism. En internationellt använd term är kritisk regionalism. Utgångspunkten är modern men förhåller sig samtidigt

till platsens och regionens traditionella idéer och karaktär. Det är en arkitektur som medvetet använder sig av bådadera, men varken slår över mot modernitetens eller traditionens entydighet.

EN DEL VILL kalla det postmodernism men det kan leda tankarna fel. Här finns ingen ytlighet. Nej, dessa byggnader uttrycker tydligt hur de är byggda och med vilka material. De är skolexempel på god arkitektur: de visar var de står, de visar vad de innehåller, de visar hur man kommer in, de visar innehållets samhällsbetydelse. De ökar värdet av sin unika plats och verksamhet.

Raden av arkitekturpolitiska program, nu senast Gestaltad livsmiljö, framhåller att det allmänna ska vara ett föredöme i sitt byggande. Dessa fyra byggnader – och det finns fler – visar hur staten axlade detta ansvar för trettio år sen. *

Stilfulla trappdetaljer i Nobel Forum.

FOTO NINA BERBERG

Efter en del köande både under det stora skärmtaket och i biljetthallen får man direkt möta det man är där för när man öppnar dörarna. Ljuset är suggestivt mörkt och materialen medvetet grova och slitna som i en hamnmiljö.

VASAMUSEET

Plats: Djurgården, Stockholm

Invigt: 1990

Beställare: Byggnadsstyrelsen

Upphandlingsform: Arkitekttävling

Arkitekt: Ove Hidemark, Göran Månsson, Marianne Dahlbäck / Månsson Dahlbäck arkitektkontor

Precis som regalskeppets akterparti var det mest bearbetade, är byggnadens gavel mot söder det. Men det är också som en bild av den våldsamma katastrofen när Vasa förliste på sin första resa 1628. Träfasaderna är målade med tjära, falu rödfärg och ockragul oljefärg. Det doftar hamn.

FOTO ANDERS FREDRIKSEN

FOTO SFV

Mitt i det gamla Galärvarvets gyttjer reser sig den varvsbyggnad som innehåller regalskeppet Vasa, Stockholms främsta besöksmål. Omgiven av museiskepp bildas en varvmiljö som åkallar platsens 400-hundraåriga byggnadstradition.

NOBEL FORUM

Plats: Karolinska Institutet, Solna

Invigt: 1993

*Beställare: Karolinska Institutet
genom Byggnadsstyrelsen*

*Arkitekt: Johan Celsing/
Johan Celsing arkitektkontor*

Karolinska Institutet är ett sammanhållet campusområde ritat av Ture Ryberg och invigt 1955. En ny byggnad skulle innehålla arbetslokaler för Nobelkommittén. För att förstå sammanhanget specialstuderade Johan Celsing Rybergs arkitektur. Den nya byggnaden samtalar med sin omgivning både till volymer och materialbehandling.

FOTO BTV

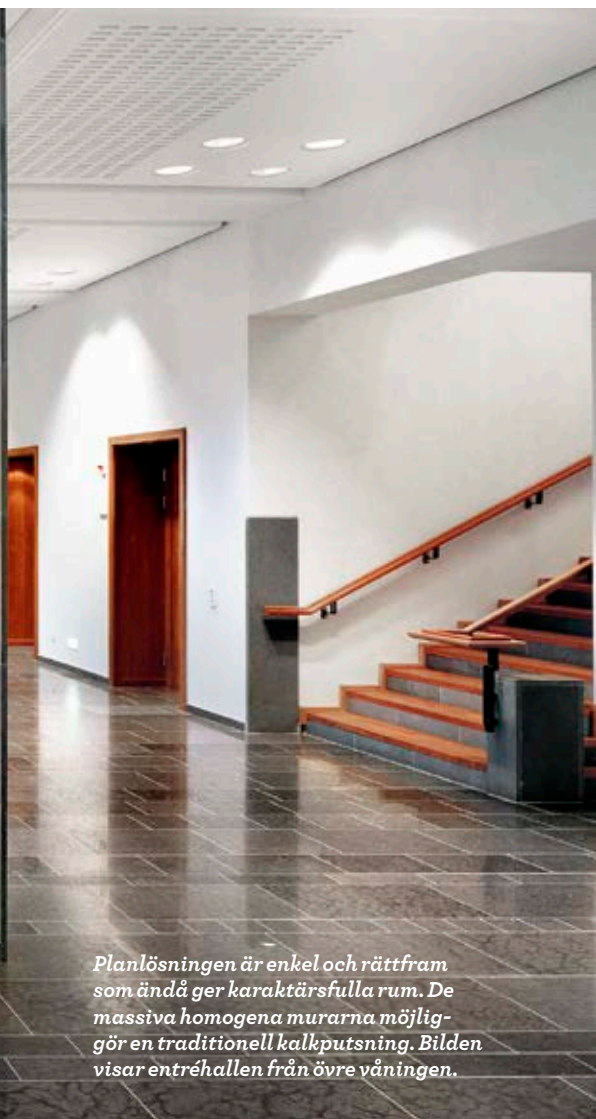

Det tar ett tag att upptäcka men också murningstekniken är varierad med olika slags förband. Stensockeln är delvis murad av sten, återvunnen från en gammal riven byggnad. Vi kan till och med läsa en del inskriptioner.

FOTO ANDERS BODIN

FOTO ÅKE E:SON LINDMÄN

Planlösningen är enkel och rättfram som ändå ger karaktärsfulla rum. De massiva homogena murarna möjliggör en traditionell kalkputsning. Bilden visar entréhallen från övre våningen.

Som en tempelgavel möter oss byggnaden sedd över vattnet. Det knyter an till den högklassiga arkitekturstaden Karlskronas tradition av stora starka motiv. Det var när Karlskrona blev världsarv som tanken växte fram att bygga ett museum här på Stumholmen, mitt i det maritima arvet.

MARINMUSEUM

Plats: Stumholmen, Karlskrona

Invigt: 1994

Beställare: Byggnadsstyrelsen och Statens fastighetsverk

Upphandlingsform: Arkitekttävling

Arkitekt: Per Hederus och Björn Malmström/Hederus Malmström

Arkitekter (numera HMXW)

Vandringen genom museets två våningar avslutas mot havet med en stor sal och en utställning av galjonsfigurer ur museets rika samling. Det är inte förvånande att detta minnesvärda skärgårdsrum blivit ett populärt vigselrum.

FOTO MARINMUSEUM

FOTO OIKTOD

Byggnaden har en sträng solid mittkropp för de offentliga museidelarna. De nödvändiga verkstadsdelarna byggdes i trä intill den monumentala huvudkroppen. Verkstadsdelarna har som en medveten kontrast en lite tillfällig karaktär, som om de har byggts till senare.

Museet på Birka är nästan osynligt inbäddat i den täta mälarvegetationen. Vid första anblicken ter det sig som en enkel lada. På arkitektjargong finns ett begrepp för denna till landskapet ödmjuka hållning – ett ädelskjul. Huvudnumret är förstås arkeologin och de ständigt nya fynd som grävs fram.

Förplatsen är monumental, som ju också en lada kan vara. Det är en praktisk regnskyddad samlingsplats för alla turister och skolklasser som här kan få sin första introduktion och äta sin matsäck under det stora, finurligt konstruerade taket.

Byggnaden har ett stort centralt rum omgivet av mindre rum och en hörsal. Vi märker också snart att detta är ett fullt genomfört trähus. Allt trä är av massivt virke (inget limträ), men förstyvade av en järnkonstruktion så att de kan bära upp till tio meter utan pelarstöd. Arkitekten samarbetade nära med konstruktören Krister Berggren för denna återuppväckta teknik.

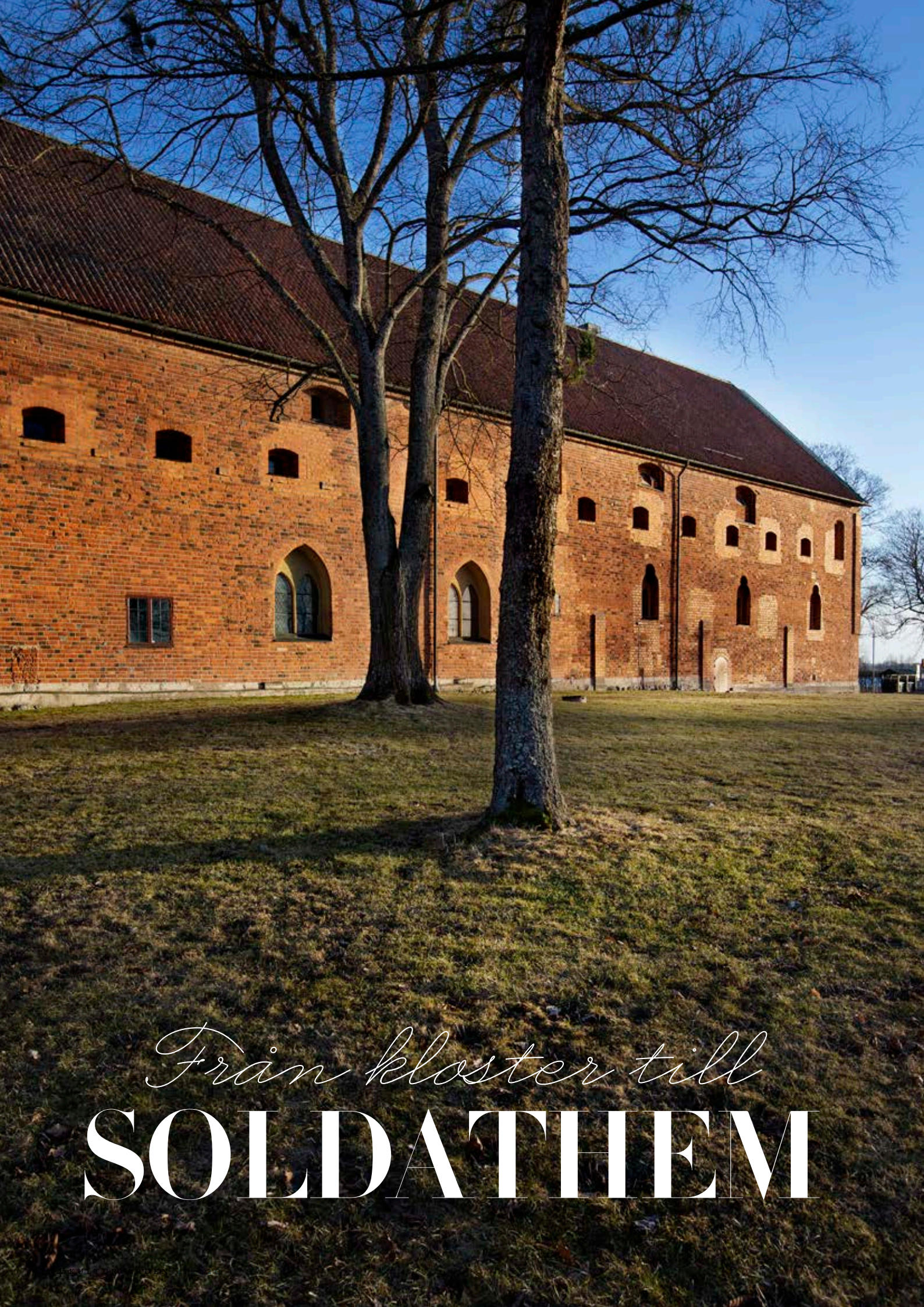
BIRKA MUSEUM

Plats: Björkö, Ekerö

Invigt: 1996

*Beställare: Riksantikvarie-
ämbetet med Statens
fastighetsverk*

*Arkitekt: Gunnar Mattsson/
Mattsson o Wik Arkitekt-
kontor*

Från kloster till
SOLDATHEM

MÅLNING AV JEAN-MARC NATTIER

Stormaktstidens krig omformade vardagslivet i Sverige. Av de soldater som återvände hem var många lemlästade, svaga och gamla. Därför byggdes Vadstenas övergivna nunnekloster om till ett krigsmanshus för att sörja för de sårade soldaterna.

TEXT Erik Petersson FOTO Melker Dahlstrand

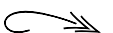
Den 16 juni 1640 fick Claude de Laval en fullmakt som utfärdats av den ännu omynliga drottning Kristinas förmyndare. Enligt fullmakten skulle de Laval bli ståthållare på Vadstena slott och – utöver det – bli den förste inspektorn över det krigsmanshus som just skulle öppna i staden.

Krigsmanshuset var en inrättning för sårade och gamla soldater som redan Gustav 11 Adolf hade bestämt skulle öppna i Vadstena klostrets övergivna byggnader, ett stenkast från Vättern. Kungens plan verkar ha varit att skapa ett militärsjukhus i det gamla klostret, men när verksamheten öppnades blev det snarare en försörjningsinrättning än en vårdinrättning. Det var alltså en plats där soldater som inte längre kunde försörja sig på annat sätt kunde leva och bo.

Många av dem var redan gifta och hade barn, vilka också fick flytta in i krigsmanshuset.

Att Gustav 11 Adolf tänkt sig att just det gamla klostret skulle få bli till en inrättning för sårade soldater är inte så märkligt som det kanske först låter. Det var en praktisk åtgärd att använda de rejäla stenhus som redan fanns i kronans ägo till en lämplig verksamhet. Inspirationen kom säkert från kontinenten där många katolska länder hade skapat inrättningar för sårade soldater vid just klostren.

De medeltida klosterbyggnaderna behövde dock byggas om för att kunna fungera som krigsmanshus. I anläggningen ingick tre större byggnader samt ett antal mindre. Två av dem omgärdar klostergården och brukar kallas Bjälboättens palats samt Västra längan. De byggnaderna utgjorde det tidigare nunneklostret. På andra sidan klosterkyrkan fanns det tredje huset, som tidigare varit munkarnas del av klostret.

På 1670-talet blev krigsmanshuset en egen församling. Dittills hade de inneboendes gudstjänstlokal varit klosterkyrkan, vilken den varit sedan öppnandet 1640. Men när krigsmanshuset blev en egen församling ville man ha en egen kyrksal i krigsmanshuset, och därför tillkom den här salen med sina valv vid en ombyggnation under Karl XI:s regering.

Först ut att byggas om var Bjälboättens palats. Det är en tegelbyggnad, uppförd redan på 1200-talet – vilket arkeologer upptäckte först på 1950-talet när putsen togs bort – och alltså betydligt äldre än själva klostret. De båda andra uppfördes i slutet av 1300- och i början av 1400-talet när heliga Birgittas kloster tog form.

BJÄLBOÄTTENS PALATS var också den av byggnaderna som förändrades minst. Där slogs väggarna ut i det som varit nunnornas celler på övervåningen för att göra större bostadsrum för soldaterna med sina familjer. På nedervåningen fanns också två större salar, antagligen använda som samlingsrum eller förvaringsrum. De mellersta av dem byggdes på 1670-talet om till en kyrksal och fick då valv, och ingången till kyrkan pryddes med en portal med vimplar och kanoner som omramade två C:n, för Karl XI som då satt på tronen.

Västra längan, som idag innehåller Klosterhotellet, byggdes om kraftigare. En av väggarna flyttades inåt mot klostergården och man byggde

på en våning. När arbetet pågick som mest inför öppnandet 1640 fanns snickare, glasmästare, smeder, stenhuggare, murmästare och kopparslagare angivna på lönelistan.

VILKA VAR DÅ de soldater som fick plats i krigsmanshuset? Det här var tiden när Sverige hade stormaktsambitioner och krigade runt hela Östersjön. De soldater som återvände hem efter många krigsår var antagligen ofta svårt lemlästade – många hade mist armar och ben – eller så var de ute så länge att de hunnit bli gamla. Ändå slås man av hur litet krigsmanshuset var – fullt utbyggt hade huset knappt 60 bostadsrum.

Krigsmanshuset i Vadstena var från början tänkt att få efterföljare i Finland och i de tyska provinserna, men istället för att genomföra det kom spannmålsutdelningen att bli en allt viktigare form av hjälp. Kronans insatser till soldaterna skedde alltså antingen genom uppehälle i krigsmanshuset eller genom utdelning av spannmål som också krigsmanshuset organiserade. Men redan från början var det betydligt fler soldater

»Soldaterna skulle 'leva med var andra roligen fridsamt och gudfruktigt', står det i straffordningen från 1679.«

som fick den typen av spannmålshjälp. När krigsmanshuset hade som flest soldater inhysta efter Stora Nordiska krigets slut 1721 bodde där runt 40 soldater, medan däremot upp mot 7000 sårade och gamla soldater fick hjälp från spannmålskassan när den hjälpte som allra flest.

Under hösten 1640 hade de första soldaterna med familjer flyttat in i krigsmanshuset. Vägen till underhållet gick ofta genom att prästen i hemsöcken eller någon skrivkunnig officerare vände sig direkt till kronan eller till krigskollegium. Den 9 mars 1643 skrev exempelvis den kände fältmarskalken Lennart Torstensson till krigskollegium angående sin soldat Sven Andersson, som hösten innan deltagit i slaget vid Leipzig och då blivit svårt skadad i ena handen. I brevet till krigskollegium argumenterade fältmarskalken om att Andersson på den grunden borde få hjälp från kronan, antingen med spannmål eller med en placering i krigsmanshuset.

De soldater som flyttade in i krigsmanshuset med sina familjer skulle få sin försörjning i huset, men de fick sköta sina egna hushåll med matlagning och tvätt. Soldaterna skulle "leva med var andra roligen fridsamt och gudfruktigt" står det i straffordningen från 1679. Det skulle vara rent och ordningsamt i rummen och elden skulle släckas klockan tio. Soldaterna fick inte tugga stadgades det i bestämmelser från 1670-talet, något som visar att det förmodligen sågs som ett problem att de gjorde det. Vid flera tillfällen diskuterade man i riksrådet om soldaterna skulle sättas i arbete, men man kom fram till att soldaterna borde slippa det.

DEN 3 AUGUSTI 1761 besökte kungaparet Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika Vadstena. En tidning skrev om besöket och berättade att de kungliga fick se "det gamla och förfallna krigsmanshusets väningsrum, vilka, så gott som ske kunnat, i hast blivit förbättrade". De träffade de boende officerarna och soldaterna, varav några

hade deltagit i slaget vid Poltava hela 52 år tidigare. Kungabesöket underströk att inrättningen började bli otidsenlig, dessutom hade nya förslag kommit på att ordna pension på annat sätt för officerare som gjorde att krigsmanshuset miste det mesta av sin ekonomiska grund.

Från början av 1770-talet fick inga nya soldater tas in och de sista fick flytta ut i början av 1784 då verksamheten stängde. Klostret hade då under 144 år fungerat som ett hem för sårade och gamla soldater. *

Det finns få konkreta spår idag av krigsmanshuset i Vadstena, förutom den ståtliga portalen inne på klostergården. Den är belägen ungefär mitt på den byggnad som brukar kallas Bjälboättens palats och sattes upp i samband med en ombyggnation på 1670-talet. Det dubbla C:et i monogrammet står alltså för den dåvarande monarken, Karl XI.

ILLUSTRATION SVEN MALMBERG

VADSTENA

Vadstena, vid Vätterns strand, blev tidigt ett mål för pilgrimer efter att klostret grundades 1384 av Birgitta Birgersdotter. Påven i Rom helgonförklarade Birgitta redan 1391. Klostret var troligen det som klarade sig bäst efter reformationen och fortsatte att vara igång till 1590-talet.

FOTO ANDERS FRANZÉN, JÖNKÖPING LÄNS MUSEUM

Klädsam isolering på Göta hovrätt

UNDER HÖSTEN har fasader och tak på Göta hovrätt i Jönköping renoverats. När fogarna runt fönstren på den stilfulla 1600-talsbyggnaden skulle bytas hittade hantverkarna ett ovanligt material. Här har tygbitar använts som isolering mellan fönsterkarm och murverk.

Alla fönster i fasaden är från en stor ombyggnad 1779–81 och därför härrör tygerna troligtvis från denna tid.

Pernilla Rasmussen, fil.dr i textilvetenskap på Lunds universitet, har undersökt bilderna på tygbitarna och tror att det rör sig om ett klädesplagg.

– Jag tror att det kan vara resterna av ett livplagg, antingen en väst eller ett livstycke. Att det är randigt är tidstypiskt – det var högsta mode på 1770-80-talet och en bra bit inpå 1800-talet, säger Pernilla Rasmussen.

FOTO JEANETTE HÄGGLUND

ODINSBORG ÖPPNAR MED NY INRIKTNING

DEN ANRIKA restaurangen Odinsborg i Gamla Uppsala drivs nu i ny regi. Det är krögarduoen August Rynefelt och Joakim Karlsson som tagit över verksamheten. Inriktningen på maten är svensk och europeisk husmanskost. Till att börja med kommer det att vara öppet på dagtid och på helger.

– Vi välkomnar våra nya hyresgäster och ser fram emot att följa deras verksamhet, säger Marie Jakobsson, förvaltare på Statens fastighetsverk.

FOTO SFV/THOMAS ANDERSSON

NYA ÄLVSBERG FÅR NY KAJPLATS

NU ANPASSAS Nya Älvsbergs fästning för att klara gällande miljökrav. Statens fastighetsverk installerar bland annat ett nytt vatten- och avloppssystem. Dessutom byggs en kajplats dit den nuvarande sophanteringen flyttas inklusive en nybyggd fettavskiljare. Tidigare var sopstationen den första som mötte besökarna, men nu blir det en annan upplevelse för den som tar sig till ön utanför Göteborg. Fästningen är ett känt besöksmål.

FOTO SFV/MARTIN PERSSON

BODENS FÄSTNING UNDER UPSIKT

VID BODENS fästning låg snön knähög när Statens fastighetsverk tillsammans med Riksantikvarieämbetet och Fortifikationsverket var på studiebesök i slutet av oktober.

– Vi samarbetar kring förvaltningen och ser just nu över säkerheten kring området, säger Marie Jakobsson, fastighetsförvaltare på Statens fastighetsverk.

Bodens fästning består av fem fort med tre kompletterande flankeringsbatterier. Rödbergfortet är Bodens populäraste besöksmål och det enda fortet som har inredningen bevarad.

FOTO SFV OCH LÄNSSTYRELSEN I VÄSTERBOTTEN

GLASBJÖRK PÅ PLATS I RESIDENSPARKEN

I HÖSTAS var det dags för den traditionsenliga planteringen av en glasbjörk i Umeå residenspark, i närvaro av landshövding Helene Hellmark Knutsson och Anders Glassel, SFV:s kulturarvsspecialist på parker.

Planteringen är en del av SFV:s arbete med att förnygra trädbeståndet och restaurera parken. Grusgångar, perennrabatter och spaljeer med klätterväxter är iordningställda och belysningen är klar.

Ett prövningarnas år

Snart summerar vi det ovanliga året 2020. Det har varit ett prövningarnas år för oss alla. Inte minst Statens fastighetsverks (sfv) hyresgäster har fått kämpa med en vikande marknad och minskade intäkter under året. sfv har genom olika initiativ kunnat erbjuda hyresrabatter, ändrade betalningstider för leverantörsfakturer och anstånd med hyra. Vi vill ha en förtroendefull och långsiktig samverkan med våra hyresgäster. Därför är det självklart för oss att göra allt vi kan för att tillsammans ta oss igenom den här tuffa perioden – som i skrivande stund tyvärr ser ut att pågå under en längre tid.

Ett år som detta då vår rörelsefrihet är begränsad och ordet hemester blivit ett begrepp har tillströmningen till många av våra besöksmål ökat trots begränsade öppettider och restriktioner. Det är mycket glädjande och vi fortsätter att samarbeta med våra hyresgäster för att hitta flexibla lösningar så att så många som möjligt kan få tillgång till våra besöksmål.

UNDER ÅRET HAR SFV tagit ytterligare steg mot målet att utvecklas till en modern, hållbar och attraktiv myndighet. Med utgångspunkt i de globala målen i Agenda 2030 arbetar vi helhjärtat för en hållbar utveckling. Ett arbete har inletts för att sfv åter ska bli ISO-certifierat inom områdena kvalitet och arbetsmiljö. Vårt antikorrupsionsarbete har stärkts och en leverantörskod har tagits fram.

Andra viktiga utvecklingsuppdrag har varit att stärka och utveckla sfv som statlig byggherre genom att införa projektportfölj och nya arbetsformer i projektverksamheten. Vi har också infört en ny medarbetarkod. För att inte tala om alla åtgärder som genomförs för att stärka det interna arbetet, till exempel ny it-arkitektur, kompetensförsörjningsstrategi, tydligare mål, resultatuppföljning osv.

För sfv:s del är förändringsuppdraget i extra fokus eftersom

»Vi har tagit ytterligare steg mot målet att bli en hållbar myndighet.«

vi har ett särskilt regeringsuppdrag som i första hand tar sikte på förvaltningskulturen inom myndigheten. Frågor om chefs- och ledarskap fortsätter att vara viktiga, liksom ett mer involverande arbetssätt där delaktigheten ökar. En helt ny organisation infördes för något år sedan och en ny ledning har rekryterats.

CORONAKRISEN har inneburit att digitaliseringen inom sfv påskyndats och nu tydligt påverkar vårt sätt att arbeta. Jag är imponerad av sfv:s medarbetare som jobbar på trots pandemi och nya arbetssätt. Trots hinder har våra projekt, stora som små, kunnat genomföras på ett beundransvärt sätt. Några exempel: Residenset i Kristianstad utsågs till "Årets fasad", Hemsö fästning utrustades med solceller och Dramaten öppnade med tillgänglighetsanpassad entré och nya stammar. Vår utrikesförvaltning har också gjort fina förbättringar på Voksenåsen utanför Oslo, bland annat har den så kallade Kungaterrassen byggts ut så att besökarna har än bättre möjligheter att ta del av den makalösa utsikten. Och sist men inte minst, sfv har tagit fram en unik modell för hållbara skötselmetoder i skogsbruket.

Tyvärr har jag på grund av pandemin inte kunnat resa runt i Sverige för att besöka alla våra projekt och träffa våra medarbetare runt om i landet. Men i Stockholm har jag haft förmånen att följa väldigt intressanta projekt som renoveringen av Stockholms slotts fasader och regeringsbyggnaden Rosenbad. Vilken hantverksskicklighet! Jag är stolt över att få leda sfv och ser fram emot ett nytt spännande år.

Nu väntar en välbehövlig ledighet för alla: sfv:s medarbetare, hyresgäster, leverantörer och övriga samarbetspartners. Ta hand om er själva och varandra.

Jag önskar er God Jul och Gott Nytt År!

INGRID EIKEN HOLMGREN
Generaldirektör, Statens fastighetsverk

POSTTIDNING B

RETURADRESS Kulturvärden c/o Flowy, Box 15010, 167 15 Bromma

Prenumerera på Kulturvärden eller ändra din prenumerationsadress:

www.kulturvarden.prenservice.se eller ring 08-522 183 52.

Mot en expeditions- och portoavgift på 200 kronor

får du fyra nummer av Kulturvärden.

Hitta ditt kontor i Jönköpings residens

Driver du verksamhet i Jönköping och letar ny lokal? Då kan Jönköpings residens, centralt vid Rådhusparken, bli ditt nya kontor. Kontoret är 233 kvadratmeter, på ett våningsplan, och kan utökas om så önskas. Den lediga lokalen är både representativ och mysig på samma gång. Här finns äldre charm som spegeldörrar och fina fönsternischer. Residenset, som uppfördes 1884-86, inhyser även landshövdingens bostad samt representationslokaler.

Läs mer www.sfv.se/uthyres

STATENS FASTIGHETSVERK